

Въпросът за информационното обезпечаване на икономическото управление и неговата трактовка в управленската практика на България

ас. д-р Диана Генкова,
УНСС, София

Уводни бележки

Стартираният в края на 80-те и началото на 90-те години на ХХ в. преход към пазарна икономика и демократично общество в страните от Югоизточна Европа засегна всички области и аспекти на обществения живот в тези страни. Един от тези аспекти се отнася до информационното обезпечаване на икономическото управление. Става въпрос за това, че с разгръщане в тези страни на процес по замяна на режима на създаване и разпределение на блага и доходи, базиран на централно управлявана икономика, с такъв, основаващ се на пазарния механизъм и полицентричност на управлението на стопанските процеси, се прояви **обективна необходимост** от модифициране на реда за набиране, обработване и анализ на данните за дейността на стопанските субекти и на тази основа – от възприемане на други подходи за интерпретация на икономическата информация. България не остана встрани от този процес. Дали обаче осъществяването в страната промени по това направление доведоха до създаване на *необходимата* информационна система за икономиката?

Става въпрос за *необходимост* от привеждане на националната информационна система за икономиката във формат, който да удовлетворява едновременно изискванията на

няколко критерия. От една страна, да отговаря на или което е същото, да отразява характеристиките на съвременните национални стопанства, функциониращи на основата на пазарния механизъм, но при засилваща се роля на държавата в икономическото управление¹; от друга, да отразява спецификата на националната икономическа система на страната, обусловена от обстоятелството, че българското общество преживява преход от един общественно-политически режи към друг, поради което в определени области на социално-икономическия живот отстои съществено от фаза „зрелост“, за разлика от страните с индустриално развита пазарна икономика; от трета, да обслужва адекватно икономическото управление в страната, като обезпечава необходимия „материал“ за изготвяне на решенията на различните нива от институционалната структура на икономическата система (организационно, регионално/териториално, макро).

Разбира се, посочените три критерия не са взаимно изключващи се, но покриването на един от тях не води автоматично до удовлетворяване на изискванията и на другите два. Същественото в случая е това, че с внесените промени в методологическата база на националната икономическа статистика и продължаващите промени в прилаганите методики е трябвало и трябва да се реши конкретна, **строго определена задача**. А именно – да се изгради нова информационна система за икономиката на България, която да съответства на изменените социално-икономически и политически реалности в страната и то така, че да се гарантира пълноценното осъществяване на функциите на този род информационна система. Последните се свързват непосредствено с набавянето на необходимите данни за изработката на онези информационни сигнали, които са продукт на активния тип управление в икономиката², в т.ч. за разработката и обосновката на решенията, които да способстват за по-ускорено привеждане на стопанската практика в страната към ново, качествено по-високо ниво на развитие, което да

¹ Само така ще се гарантира съпоставимост на получаваната икономическа информация за България с тази за другите страни с пазарна икономика, някои от които – партньори в регионалната икономическа общност на ЕС, в международни икономически и финансови организации, в които тя членува и/или са просто нейни контрагенти във външнотърговските й отношения.

я сближава по главните характеристики на социално-икономическата система със стандартите на страните с развита пазарна икономика и демократично общество.

Настоящата статия е посветена на осветляването на възловите проблеми, пречателни за успешното решаване на така очертаната задача. Без да се игнорира обаче фактът, че формулирането на решението на тази задача е ставало паралелно с осъществяване на промените в самата икономическа и политическа практика, т.е. при отсъствие в страната на отношения и процеси, характерни за пазарните стопанства³, каквито в последна сметка трябва да се отразяват с готвената нова информационна система. Визираният тип проблеми са идентифицирани чрез оценяване на статистическата практика в България от 90-те години на XX в. до днес през призмата на принципиалната роля и функциите на статистическата отчетност в управленския процес, от една страна, теоретико-методологическия фундамент на Системата на националните сметки⁴, от друга, и през трудностите и проблемите, с които авторът на настоящата статия се е сблъсквал, във връзка с информационното обезпечаване на конкретни изследвания върху функционирането и

развитието на икономиката на България през последните 20-25 години, от трета страна.

1. Принципиалната роля на статистическата отчетност в управлението на икономиката и отношението на базисните постановки на СНС към нейната реализация

Разработката и изборът на управленските решения за икономиката на различните нива от институционалната ѝ структура (по линия на активния тип управление в икономическата система) винаги е ставало на основата на информация, в т.ч. информация за външната среда. Поради това създаването, внедряването в практиката и поддържането на единен ред за набиране и обработване на данни за процесите и явления от различно естество, протичащи на територията на една страна и в резултат от отношенията на резидентите за тази страна със субекти от други страни и/или наднационални формирания, е отговор на обективната необходимост от обезпечаване на управлението, в частност управлението на икономическата система, с необходимия „материал“ за изготвяне на решенията за различните видове контролируеми процеси.⁵

Създаването на база от данни за икономиката първоначално е подчинено на идеята за разработката и обосновката на отделни мерки (политики) от страна на държавата. Времето на Голямата депресия от края на 20-те и началото на 30-те години на XX век дава обаче нов тласък в тази посока, като провокира интерес за разработване на цялостна методология и методика за организация на икономическата информация за страните. В търсене на начини за унифициране на показателите за измерване на основните резултати от икономическата дейност, осъществявана на територията на отделна страна, усилията под ръководството на Статистическата комисия на ООН довеждат не просто до стандартизиране на методите за набиране и обновяване на статистически данни, а до създаване на цялостна информационна система⁶, която да обслужва разработката и обосновката на икономическата политика на

² Този тип управление се свързва с „планирането“ – единият от двата механизма за координация в икономиката (по acad. Е. Матеев, кн. 1987, с. 10). Другият е пазарният механизъм. Следва изрично да се подчертае, че двата механизма не са алтернативни. В съвременната пазарна икономика икономическата наука идентифицира еднозначно взаимно предполагащите и допълващите се роли на всеки от двата механизма при осъществяване на функциите на икономическата система в мега системата на човешкото общество. – вж. напр.: Леонтиев, В., Националното икономическо планиране: методи и проблеми (Есета по икономика, прев. от англ., ИК „Христо Ботев“, С., 1994, с. 438-448). Необходимостта от активен тип управление на националната икономическа система (т.е. от планиране), което да допълва пазарния механизъм и да гарантира неговата функционалност при разпределението на ресурсите от икономически блага и доходи, отдавна е идентифицирана и описана от икономическата наука (по-конкретно: В. Леонтиев, Дж. Голбрайт, Е. Матеев, В. Манов). Такава необходимост се признава дори в рамките на ортодоксалната икономическа теория – т.е. от класическия икономикс, макар и в неясен вид.

³ Въпросът „Завърши ли преходът в България?“ е все още отворен. Въпреки че беше обявена от Комисията на ЕС за страна с функционираща пазарна икономика още през 2002 г. (Мониторингов доклад за България, СОМ (2002) 700 final), оценките върху статуса на социално-икономическите процеси от национален произход и резултатите от политико-икономическите отношения с ЕС дават основание 12 години по-късно да продължаваме да се въздържаеме от категоричен еднозначен отговор на така поставения въпрос.

⁴ Теоретико-методологическата база, възприета в началото на 90-те години на XX в. като нова концепция за водене на статистическата отчетност за икономиката на България. След промените от 1989 г. в страната е стартиран и процес на цялостно преустройство на организацията на икономическата информация. В Плана за дейността на НСИ за 1991 г. се посочва: „Сърцевината на методологичното обновяване на статистиката е последователно внедряване на Системата на националните сметки“.

⁵ В частност икономическата дейност на човека има целесъобразен характер.

⁶ Известна под наименованието Система на националните сметки (СНС). Предварителната версия е публикувана през 1947 г. – като набор от унифицирани и стандартизирани подходи за изчисляване на показателя Национален доход. А първата версия на СНС е публикувана през 1953 г. – Вж.: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/hsna.asp>

държавите, както и дейността на международните финансово-икономически организации (Международния валутен фонд /МВФ/, Световната банка /СБ/, Международната банка за възстановяване и развитие /МБВР/ и пр.).

Чрез въпросната информационна система не само се осигурява съпоставимост на отчитаните данни за отделните страни, възприели да работят с тази методологическа база, което на свой ред позволява провеждането на сравнителни международни изследвания. Чрез въпросната единна методология и методика, организирана като информационна система, се осигурява цялостен поглед върху стопанската система на отделна страна и връзките ѝ с други, външни за нея системи и процеси, в т.ч. такива от икономическо естество, протичащи на територията на друга/и страна/и и/или в международното пространство. По този начин икономическата система (възприемана като обект на управление) получава цялостно описание – еднозначно са определени нейните граници, различени и очертани са основните видове структури от вътрешната ѝ среда, както и връзките и зависимостите между тези структури. Затова и работата по усъвършенстване на методологията на СНС (която продължава и понастоящем с оглед на динамичния характер на отразявания обект) е подчинена на задачата да се създадат и гарантират предпоставките „...системата (има се предвид информационната система СНС – добавката моя, Д.Г.) да способства не само за изучаване на резултатите от икономическите процеси и явления, а и на самите процеси и явления“⁷. Затова по повод на функциите на СНС френският икономист (и бивш държавен секретар по планирането на Франция) Лионел Столерю заключава, че първоначално тази информационна система е служела за осигуряване на данни за протеклото развитие (т.е. като инструмент за опознаване на миналото), но с усъвършенстването ѝ се добавят още две нови функции – на инструмент за планиране и на инструмент на икономическата политика на държавата.

Отразявайки системния характер на процесите на производство, разпределение, потребление и натрупване на икономически

блага и доходи, СНС създава възможност за разработване на икономико-математически модели, чрез които да се изследват връзките и зависимостите в икономическата система, в т.ч. да бъдат проектирани за предстоящи периоди. Поради това СНС се явява основа (и по-точно може и трябва да се използва като такава) за разработване на икономическата политика на отделна страна. Тази информационна система обаче има значение (дори не толкова, но и поради това) не само за обосновка на решенията на правителството в областта на икономиката, а и за разработване на различните видове планове на стопанските субекти. Главните параметри на нейното построяване способстват на определен етап от социално-икономическото развитие на страните с пазарно стопанство приложението ѝ да се разпростре отвъд границите на макроикономическото управление, като навлезе в употреба при разработката и обосновката на решенията, приемани на по-ниските нива от институционалната структура на икономическата система – организационното и териториалното (локално/регионално).

От 70-те години на XX в., след появата на стратегическото фирмено планиране и стратегическия маркетинг, информацията за процесите от макро обкръжаващата среда се превръща в ключова предпоставка за приемане от страна на отделния стопански субект на решенията, касаещи дългосрочната перспектива на неговата дейност. При това, да се гарантира, че този тип решения са достатъчно адекватни и на непосредствено случващото се в бизнес средата (т.е. на конюнктурата). Основен елемент на тази среда и съществен за развитието на всяко предприятие е икономиката, т.е. макроикономическият "фон". В маркетинга се обръща немалко внимание на познаването на обкръжаващата среда. Всъщност анализът на маркетинговата обкръжаваща среда е една от основните функции в маркетинга. Не е случаен обаче фактът, че изследването на обкръжението се извършва на двете нива – микро обкръжаваща среда (т.нар. още близка) и макро среда (наричана още далечна).

Икономическата теория обобщава, а стопанската практика потвърждава, че за прогнозиране на поведението на клиенти, доставчици и конкуренти – като предпоставка за приемане на адекватни на условията в средата решения, а на тази база и за успешното

⁷ Вж.: Балева, В. и П. Иванова, Система на националните сметки, УИ „Стопанство“, С., 2003 г., с. 8

управление на дейността на отделния стопански субект (предприятието), е необходимо изучаване на по-мощабните икономически процеси и явления⁸, и което е по-важното, тяхното прогнозиране, т.е. изследване в перспектива. Така информационната система за набиране, обработка и анализ на информацията за икономическата система на страните придобива съществено значение и за отделните стопански субекти. Това се проявява освен през предприеманите от органите на публичната власт мерки (по различните видове политики на държавата и на институциите на местно ниво), от определен етап на социално-икономическото развитие и през възможностите, които СНС разкрива за обезпечаване на управлението на организациите с допълнителна, по-рафинирана информация за макроикономическия „фон“ на тяхната дейност.

При специфичните условия, обусловени от провежданата в пределите на Европейския съюз формална интеграция, информационната система за икономиката на страните – членки на тази регионална общност, сред които от януари 2007 г. е и България, е претърпяла модификация в т.нар. Европейска система на сметките. По-същественото е, че в основата на въпросната система стои методологията на СНС, а модификацията се отнася до структурата на информационната система. Добавени са нови нива и сметки, така че чрез информационната система на интеграционната общност да се решат още две главни задачи. Първо, да се създадат предпоставките за проследяване на процесите и явленията, протичащи на ниво „интеграционна общност“, за да може да се изследва посоката и скоростта на развитие на реалната интеграция. Второ, да се изчисляват някои допълнителни показатели (спрямо базисните, заложи в стандартизираната методология на СНС), които имат отношение към разработката и провеждането на специфичните за интеграционната общност политики. От този род, например, е кохезионната политика на ЕС, за чието провеждане, респективно проследяване на резултатите от осъществяваните мерки в страните членки и по региони на Съюза, са въведени допълнителни, унифицирани за

общността териториални единици за статистически цели⁹.

Отчитайки спецификата на икономическата система – като съдържание и типове структури, отличителните ѝ характеристики спрямо другите видове системи на обществото (политическа, социално-демографска), съвкупността от кореспондиращи помежду си сметки (каквато представлява от формална гледна точка СНС) описва икономическия оборот в неговата цялост. За да се постигне това обаче, Системата на националните сметки е построена върху солиден теоретичен фундамент. Методологията и методиката на СНС е разработена върху предварителното уточняване на двата изходни въпроса: *що е това икономика и как да се измерват резултатите на тази структура* на обществото. Отговорът на първия въпрос се получава в рамките на подход, при който икономиката се описва в динамика – като „организъм“, с всички представителни за въпросния организъм процеси и връзки между тях. Т.е. икономиката се дефинира в кибернетичен аспект – като съвкупност от свързани помежду си и взаимно обуславящи се елементи. Отговорът на втория въпрос се отнася до избора на теоретична концепция за стойността.

В търсене на отговора на двата взаимно свързани въпроса – *кои са елементите на икономическата система и кой е специфичният тип връзки на взаимно обуславяне*, осигуряващ нужната еднозначност на тази система – в икономическата теория са се обособили няколко концепции¹⁰. Всяка от тях възприема различна отправна точка и на тази основа определя различна съвкупност от критерии за идентифициране на елементите на икономическата система. Така икономиката получава специфично тълкуване при всяка от

⁹ Това са нива I и II от т.нар. NUTS (Обща номенклатура на териториалните единици за статистически цели) – в: Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics; Regulation (EC) No 1888/2005 of the European Parliament and of the Council of 26 October.

¹⁰ Вж.: Балева, В. и П. Иванов, кн. от 2003 г., УИ „Стопанство“, с. 10-27. – Реално практическо приложение получават двете – Разширена концепция за производството и Ограничена концепция за материалното производство. Една трета концепция, позната под наименованието „Ограничена концепция за пазарното стопанство“, има междинен характер и твърде ограничено значение за статистическата практика.

⁸ Имащи определящо влияние върху силата и посоката на последиците от поведението на отделните стопански субекти, опериращи на територията на конкретна страна и административна единица.

трите основни концепции, което води до разлики в нейния обхват, а оттук и в измерваните резултати. Но трите концепции имат и допирна точка – при тълкуване на втория въпрос във връзка с дефинирането на икономическата система. И трите дават еднозначен отговор – специфичните за икономическата система връзки на взаимно обуславяне се осъществяват по повод на това, че извършването на всяка една икономическа дейност (като елемент на икономическата система) става при използване (като дълготраен актив и/или като ингредиент) на резултатите на други икономически дейности.

Методологията на Системата на националните сметки е разработена на основата на определяне на икономическата система по Разширеното тълкуване за икономиката. На свой ред тази интерпретация е тясно обвързана с теорията за факторите на производството – като концепция за измерване на икономическата стойност на благата. Така методологията стъпва върху еднозначно определяне на границите на икономическата система и на различните видове структури, които са се обособили в хода на функционирането и развитието на стопанството. За целта се въвеждат определени принципи, по които да се идентифицират и групират институциите (физическите лица и организациите), осъществяващи икономически дейности на територията на една страна и взаимодействащи си с икономически агенти от други страни. Базата за определяне на тези принципи са обобщенията на икономическата наука за идентифицираните видове връзки в икономическата система по повод на приходите, които получава, разходите, които правят, и продукцията, която произвеждат стопанските субекти. Собствено по този начин се удовлетворяват условията за превръщане на методологията и методиката за набиране на данни от стопанските субекти и тяхната обработка до получаването на икономическа информация в информационна система – адекватно отражение на обекта „икономическа система“¹¹.

¹¹ Както се посочва от В. Балева и П. Иванов, уточняването на съдържанието и структурата на един обект е правилната основа за изграждане на информационната система във връзка с неговото описание. В по-широк смисъл, това е правилната основа за извеждане на механизмите за управление на съответния обект. – вж.: Балев, В. и П. Иванов, публ. 2003, с. 10; а също и: В. Манов, публ. 2001, УИ „Стопанство“, с. 23-100, 175-321.

2. Нерешените въпроси от фундаментално естество в статистическата отчетност на България и тяхното отражение върху статистическата практика

Изборът на пътя на цялостно преустройство на обществено-политическата система на България след промените от 1989 г. е предполагал подготовка и извършаване на дълбоки и кардинални промени във всички области на обществения живот в страната. От позицията на дистанцията във времето и налични вече „резултати“ от „направеното и/или „ненаправеното“ в хода на българския преход може и следва да бъдат потърсени и идентифицирани главните допуснати грешки. Една от тези грешки се отнася до това, че акумулираното през социалистическия период на развитие на страната (като материални богатства, но и нематериални такива – научни достижения, опит, установени полезни обществени норми на поведение) е трябвало да бъде задължително оценено през призмата: кое си е струвало и е следвало да бъде запазено, съхранено и развивано при новите обществено-политически условия и кое е следвало да бъде изпратено завинаги в историята. Получаването на утвърдителен отговор по първия въпрос е трябвало да намери продължение в намирането на категоричен отговор на следващия. А именно, как да се осъществи съхраняването (не консервиране!) и облагородяване на съответното наследство. Отсъствието на тази оценка е способствала за изгубването на пътя в хода на *българския преход*.

Що се касае до промените в информационната система за икономиката, нещата не стоят по-различно. Оказва се, че на старта на промените в България и по това направление не е била внесена необходимата определеност. Става въпрос, на първо място, за недостатъчна категоричност при уточняване на опорните точки на методологията и методиката на СНС. Въпреки че формално са били предприети действия по въвеждане на нова за българската практика концепция за водене на статистическата отчетност, която е трябвало да замени информационната система „Баланс на народното стопанство“ (БНС), осъществените промени в тази посока не са способствали за установяване на категорични и ясни дефиниции на наблюдаваните по методологията на СНС категории групировки и структури в

икономиката¹². На следващо място, става въпрос за отсъствие на яснота относно спецификата на българската икономическа действителност, обусловена в т.ч. от осъществяваните трансформации, и нейното отношение към целия процес на преустройство на информационната система за икономиката. На трето място, става въпрос за това, че са останали неуточнени онези аспекти от опита на България в статистическата отчетност, които е можело да послужат за целите на изграждането и внедряването на новата информационна система. На старта на промените не е получил отговор въпросът кои аспекти на този опит е трябвало категорично да бъдат изведени от употреба и кои – да бъдат използвани в самия процес на внедряване на нововъзприетата концепция.

В началото на 90-те години проф. З. Карамфилов категорично застава зад тезата, че статистическата отчетност на страната (и по-конкретно, икономическата статистика) следва да се води изцяло на основата на принципите и категоризацията на нововъзприетата концепция и да се прекрати временната практика на поддържане на динамични редове, получавани по старата методология¹³. За съжаление обаче, пътят не е извървян докрай, поради което установената версия на СНС в България, прилагана и понастоящем, страда от редица методологически неточности и дефицити.

И първата такава неточност е по повод на определянето на организационната структура на икономическата система и групирането на стопанските субекти и извършваните от тях дейности по институционалния подход. В основата на този проблем стои неправилната интерпретация на понятието „стока“, а оттук и неопределеност при разграничаване на

стоките от нестоковите икономически блага. Следва изрично да се подчертае, че определянето на характера на икономическите блага (дали е стоков или нестоков) има отношение към идентификацията на елементарните градивни единици на икономическата система. Но то има основополагаща роля и при определяне обхвата и облика на институционалните сектори на икономиката – групировките на организационно обособените единици, които се характеризират с икономическа, но и с юридическа самостоятелност¹⁴.

В българската статистическа отчетност, а за съжаление и в теоретичните и практико-приложните разработки, като „стока“ все още се възприемат само полезни ефекти, имащи материален характер, поради което се борави с некоректното и неprecizно словосъчетание „стоки и услуги“. Тази методологическа грешка се дължи на една от „останките“ от методологията на Баланса на народното стопанство, теоретична основа на който е ограниченото тълкуване за икономиката – Концепцията за материалното производство. Неправомерността в случая е, че това тълкуване на понятието „стока“ стои върху неправилен критерий, а именно – характера на полезния ефект от една икономическа дейност. В действителност икономическата теория извежда и обосновава като съществен за дефиниране на стоките критерия „начин на произвеждане и реализация на икономическите блага“, казано иначе, начина на финансиране на дейността по създаване и разпределение на полезните ефекти.¹⁵ Проблемът с некоректната интерпретацията на понятието „стока“ в български условия има съществено (негативно) отражение в статистическата отчетност, тъй като не позволява да се стигне до ясно определяне на наблюдаваните групировки в страната, наблюдавани по методологията на СНС. Оттук се издигат и препятствия пред набирането на необходимите данни за проследяване в чист вид на идентифицираните от икономическата наука различни видове

¹² За съжаление, на промяната в организацията за водене на статистическата отчетност за икономиката на България се е гледало в ограничена, едностранчива перспектива. Например, в статия от 1994 г. проф. Захари Карамфилов (по онова време председател на НСИ) свежда същността на промените в статистическата отчетност до дефиниране на нови конкретни методологични правила и технологични изисквания. „Методологичните правила се отнасят преди всичко до необходимостта от съпоставимост на динамичните редове с оглед на изследване и формиране на икономическо поведение в рамките на съпоставими икономически структури. технологичните изисквания се предопределят както от необходимостта за изпълнение на автоматизираните процедури за интегриране на различните класификационни нива (в България с тези на западните страни и в частност страните от ЕС – добавката моя, Д.Г.) ... и използване на технологичната възможност за автоматизиран информационен обмен при съвместима информационна среда...“ – в: Карамфилов, З., ст. 1994 г., с. 6.

¹³ Пак там, с. 7-9.

¹⁴ Т.е. на институцията в производството – стопанските субекти, и тяхното групиране в подсъвкупности (институционални сектори) на основата на относителна еднородност в поведението им.

¹⁵ По дефиниция „стоките са материални или нематериални икономически блага, които са предназначени за пазара и при това се продават по цени, които напълно покриват направените разходи на факторите на производството (труд и капитал)“. – в: Балева, В. и П. Иванов, публ. 2003 г., с. 32.

връзки в икономиката, въпреки методологическите възможности, съдържащи се в теоретичната база на СНС – по линия на разработените няколко подхода за групиране на стопанските субекти и извършваните от тях дейности. Методологическата слабост в българската статистическа отчетност по това направление остро се проявява, на първо място, в неяснотата по отношение на облика на два от петте институционални сектори, наблюдавани в рамките на СНС, – „Нефинансови предприятия“ и „Нетърговски организации, обслужващи домакинствата“¹⁶. Този проблем рефлектира в невъзможност за набавяне на информация за проследяване и коректно оценяване на връзките в икономическата система, осъществявани чрез разходите, които правят, и приходите, които получават стопанските субекти по повод производството и реализацията на различни видове продукти.

Друга съществена слабост е налице при определяне на чистите отрасли и тяхното разграничаване от стопанските отрасли в икономиката на България. Става въпрос за неопределеност при идентификацията на елементарните градивни единици на икономическата система и надстроечните градивни единици, явяваща се институцията в производството. Зад първата категория икономическата наука идентифицира отделните икономически дейности, а зад втората категория – структурите, които извършват икономическите дейности и са организационно обособени като самостоятелни стопански субекти. В основата на този проблем в статистическата отчетност на България, освен некоректното разбиране за понятието „стока“,

¹⁶ Първият е определян като включващ „всички единици, чиято дейност е производство на стоки и нефинансови услуги за пазара с цел покриване на разходите за производство и реализиране на печалба“, а вторият – като включващ „всички единици, предоставящи стоки и услуги на техните членове или трети лица безплатно или по икономически незначими цени“ – в: НСИ, Статистически годишник 1995, с. 39. – От тези определения обаче не става ясно по какво в последна сметка се различават организациите от двата институционални сектора на България, след като и в двата влизат предприятия, занимаващи се с „производството на стоки и услуги“. Проблемът е съществен и се състои в следното. Първо, въпросът е в това, че повечето услуги също са стоки (по уточнената от икономическата наука дефиниция). Второ, за институциите от типа „нетърговски организации, обслужващи домакинствата“ най-същественото (уточнено в методологическия фундамент на СНС) е това, че основната им дейност не се състои в стокопроизводство, а в създаването на т.нар. частни некомерчески услуги. И именно това ги отличава от институциите, които имат за основна дейност производство на някакъв вид стока. Последните, в преобладаващия случай принадлежат към институционален сектор „нефинансови предприятия“.

производителни и непроизводителни (т.е. неикономически) дейности, стои и некоректна интерпретация на понятието „икономическа дейност“.

Икономическата наука дава еднозначно определение на въпросното понятие – като човешка дейност, при която е налице взаимодействие, по предварително определен технологичен ред, между труда и капитала – като фактори на всяко производство, в резултат на което се създава полезен ефект, имащ икономическа стойност¹⁷. За съжаление, от определението, дадено за целите на статистическата отчетност на България¹⁸, става ясно, че се прави ненужно и неточно разграничение между дейността по прилагане на технология за създаване на конкретен вид полезни ефекти (материален продукт или услуга) и резултата от тази дейност. При това остават „размити“ границите на наблюдаваните организационни единици, в които се извършва производството на икономическите блага. Това може да се приеме като проявление на друг „остатък“ от старата методология – прилаганият принцип за идентифициране на продукта (респективно, на теоретически очертаните икономически дейности). По методологията на БНС това е т.нар. заводски метод, по силата на който за самостоятелен продукт (отделен вид дейност) – елемент на националния продукт, се считат само полезните ефекти, напускащи границите на предприятието (организационната единица, в което са произведени). Но заявеният преход към СНС в българската статистическа отчетност в началото на 90-те години е изисквал скъсване със старите методи и принципи и възприемане на тези по нововъзприетата методология. В СНС се работи с т.нар. технологичен принцип за идентифициране на продуктите. Освен това се прилагат две

¹⁷ Вж.: Матеев, Е., кн. 1987, с. 15-26; а също и: Балева, В. и П. Иванов, публ. 2003, с. 10-27. – Макар всяка от трите споменати по-горе концепции за дефиниране на икономическата система да въвежда различен набор от критерии за идентификация на икономическите дейности, и трите еднозначно и по категоричен начин приемат за елементарна градивна единица на икономиката икономическата дейност (разбирана в уточнения тук смисъл на понятието).

¹⁸ За целите на статистическата отчетност с това понятие се означава: „икономическа категория, определяща групирането на относително еднородни производства и услуги (курсивът мой – Д.Г.), като категориите за еднородност са: сходство в технологията на производството; сходство в използваните суровини и материали; сходство в икономическото предназначение на продукцията; ... Една дейност може да се състои само от един производствен процес или от няколко подпроцеса ...“ – в: КИД в България, 2008 г., НСИ на Р България, с. 29.

статистически единици на наблюдение – заведение и предприятие¹⁹, позволяващи съответно да се идентифицират и двата вида градивни единици на икономическата система – елементарната и надстроечната.

Посоченият проблем намира израз в следното. За определяне на отрасловата структура на икономиката понастоящем България прилага стандартизирана класификация на икономическите дейности (КИД-2008), съвместима с общата статистическа класификация на икономическите дейности в ЕС, известна под наименованието “NACE Rev. 2”²⁰. Проблемът е, че са налице неточности при пренасяне на критериите за получаване на двата вида отрасли, с които се работи по методологията СНС, в български условия, поради което у нас се говори за проследяване на статистическата информация в двете направления: по икономически дейности и по видове продукти. Първото, предполага се, следва да отразява получените на основата на организационния принцип отрасли (означавани като стопанските отрасли на икономиката). Второто направление следва да отразява групировките от относително еднородните по технологичен признак икономически дейности, респективно техните резултати – без значение кой ги извършва, които се означават като т.нар. чисти отрасли, получавани по синтетичен път. Възприетите означения в статистическата отчетност на България очевидно пораждаат объркване, като посочват – от една страна групиране по икономически дейности, а от друга – групиране по продукти (резултата от тези дейност!). Следва изрично да се подчертае, че, методически погледнато, задачата на това групиране не е да се създадат предпоставките за проследяване на диверсификацията на полезния ефект на отделно взета икономическа дейност.²¹ Задачата на това групиране е в последна сметка

да се определят организационно обособените отрасли в националното стопанство и да се създадат предпоставките за „изкуствен“ преход към методически необходимите „чисти отрасли“. От направените уточнения от страна на статистическата служба в България в последна сметка не става еднозначно ясно как се проследява организационният аспект при извършване на икономически дейности на територията на страната.

Като обект на наблюдение, изследване и управление, икономическата система е в известен смисъл нечувствителна към режима, по който бива управлявана. Точно обратното стои въпросът с изграждането на информационната система за икономика, което, обективно погледнато, следва да е в отговор на потребностите на сложилия се в обществото режим на икономическо управление. Каквито и да са причините за тези неясноти обаче, слабостите и по това направление издигат бариери пред проследяването в чист вид на конкретни типове връзки и зависимости в икономическата система, в случая тези между организационната и производствено-технологичната структура на икономиката. На свой ред това ограничава възможностите пред икономическото управление за разработката и избора на адекватни решения на различните нива от институционалната структура на икономиката и в последна сметка – за привеждане на националната икономическа система и нейните подсистеми към нови, качествено по-високи нива на развитие.

Друг съществен методологически проблем в информационната система на България за икономиката е налице при определяне на две подсъвкупности от икономическите блага, заставащи на изхода на икономическата система през годината, през която са произведени, и неучастващи в производството на други икономически блага през същия този период. Става въпрос за некоректно оценяване на един от компонентите на БВП, когато показателят се изчислява през направленията на използване на съвкупността от икономически блага, измервана с него. По-конкретно: става въпрос за некоректно оценяване на две подсъвкупности на компонента „крайното потребление“ – „крайното потребление на държавните органи“ и „крайното потребление на НТО, обслужващи населението“. И двата компонента се оценяват

¹⁹ Вж.: Балева, В. и П. Иванов, кн. 2003, с. 38-39.

²⁰ Последната е приета с Регламент 1893/2006 на Европейския парламент и Съвета.

²¹ Наблюдаваният процес с развитието на пазарните отношения по повод на конкретна продуктова категория. Във времето с напредване по фази на жизнения цикъл на продукта и технологията, конкретна категория продукти търпи модификация и диверсификация. Тази посока на развитие е в отговор на диференциацията в поведението на потребителите на съответната категория продукти, позволяваща да се извърши от страна на производителите описаното от икономическата теория „сегментиране на пазара“, на основата на което да продължат да управляват дейността си, стремяйки се да я приспособят по най-изгодния за тях начин към „изискванията“ на средата.

със стойността на извършените разходи по дейността на институциите, съответно от сектор „държавно управление“ и сектор „нетърговски организации, обслужващи домакинствата“²². При това крайното потребление на държавните органи се оценява (диференцирано на индивидуално и колективно) само на основата на няколко вида дейности на държавните институции, а не на цялата им дейност. Некоректността в случая се състои в това, че се смесват двете страни на процеса по създаване и разпределение на благата, в случая на блага за крайно потребление. А именно – извършването на разходите за прилагане на съответна технология по създаването на конкретен вид полезни ефекти, от една страна, и реализацията на създадения полезен ефект, която в пазарни условия обикновено е съпроводена със задвижване на насрещен паричен поток от купувача / потребителя към продавача/производителя.

Теоретически изведената и научно обоснована (в рамките на методологията на СНС) специфика на двата коментирани компонента на крайното потребление е в това, че полезните ефекти, които доставят тези институции за крайно потребление, и съответно биват наблюдавани, в преобладаващата си част нямат стоков характер. Но това не означава, че при създаването и реализацията на тези полезни ефекти не са налице „двете страни на медала“. И при този вид полезни ефекти се правят разходи на производствени фактори, респективно при тяхната реализация може да бъдат събирани (и на практика е така) такси, които обаче не покриват напълно направените разходи на факторите на производство. И главният им отличителен белег се състои в това, че в стойностната структура на събираните за тях такси – било то за държавни услуги, било за частни некомерчески услуги, ползвани от населението – следва да не присъства елементът „печалба“. Затова коректно би било крайното потребление на държавните органи да се оценява не чрез пълната стойност на разходите за извършване на отделни видове дейности, а **чрез разликата** между стойността на общите държавни разходи (отчитани чрез разходната страна на бюджета на институциите от сектор

„държавно управление“) и получените приходи от такси, събрани от населението, бизнеса и самите държавни органи за предоставени държавни услуги. Събраните приходи следва да се изключат, тъй като те се отчетат или като крайно потребление (в частта „разходи на домакинствата за потребление от вътрешния пазар“) или като междинно потребление (при осъществяване на икономическите дейности в страната от институциите от другите четири институционални сектора). Последното фактически няма място в показателя БВП.

По аналогичен начин стоят нещата относно крайното потребление на „частните нетърговски организации, обслужващи домакинствата“ и начина на методологически коректното отчитане и на този компонент на крайното потребление.

Изводи и препоръки:

Представените оценки навеждат към следните изводи.

Първо, в българската статистическа отчетност все още съществуват останки от „старата“ методология, които създават предпоставки за противоречия и в последна сметка за дефицити и луфтове при определяне на категориите наблюдавани съвкупности и тяхното групиране. Възприемането на методологията на СНС изисква не само формално, но и по същество окончателно скъсване със старите разбирания и практики.

Второ, организацията по внедряване на нововъзприетата концепция за статистическа отчетност в български условия е подхождала твърде едностранчиво. В последна сметка преходът не е резултирал в изграждане на нова, цялостна методология и методика на набиране и обработване на икономическата информация, и в създаване на адекватната инфраструктура (материалните условия) за нейното приложение. Разбира се, като се отчита и обективният факт, че такова изграждане е следвало да се извършва паралелно с преустройството на самата икономическа и управленска практика, може да се приеме, че описаните по-горе проблеми в известна степен се дължат на неудачите при постигането на функционираща пазарна икономика в страната. Следва изрично да се подчертае обаче, че простото пренасяне на принципи и методики за изчисляване на отделни показатели (за да се осигури съпоставимост на

²² Вж.: НСИ, Статистически годишник 1995, гл. VIII Национални сметки – методологически бележки, с. 140-141; Статистически годишник 2013, гл. VII Национални сметки – методологически бележки, с. 143.

информацията за България с тази за другите страни с пазарна икономика), ако и да е необходимо, съвсем не е достатъчно. Няма как да се гарантира адекватност на информацията, когато тя се получава от обработката на некоректно набрани данни.

Трето, налице е пасивно и в този смисъл неадекватно отношение от страна на управлението на икономиката в България – на всички нива от институционалната ѝ структура, към въпроса за информационното обезпечаване на процеса по разработване, обосновка и приемане на решенията. В хода на българския преход, непретенциозно към своята роля в управленския процес, „институционалното отношение“ към икономиката е способствало за формиране на „слаби места“ в методологическата база на статистическата отчетност. Самият факт, че за последните 20 г. класификацията на икономическите дейности в България и правилата за тяхното групиране са променяни три пъти, е достатъчно показателен за отношението в страната към икономиката.

Честата промяна в дефинициите на категориите, с които се борави в статистическата отчетност, създава препятствия пред коректното проследяване и адекватно оценяване на големината и посоката на промените в националната икономика за подълги периоди. На свой ред това затруднява съществено и изследователската работа по извеждане на перспективата на националната икономика и то по двете направления. Първо, от гледна точка на слабостите в методологическата база на информационната система, което препятства конструирането на математико-икономически модели за изследване (в т.ч. в перспектива, т.е. за проектиране) на икономическите процеси в страната. Второ, невъзможността да се получи коректна оценка за протеклото развитие на националното стопанство (поради несъпоставимост на данните и прекъсвания на динамичните редове) не позволява да се определи адекватно точката, в която се намира националната икономика днес – като статус на икономическите връзки. А това е необходимо условие, за да се търси и да бъде определена адекватно точката, към която ще е следва да бъде придвижена националната икономика чрез целевото ѝ реструктуриране в предстоящите периоди, с оглед удовлетворяване на обективните изисквания за постъпателното

икономическо развитие на страната.

Установените проблеми в статистическата отчетност на България са достатъчно значими, но за тяхното отстраняване няма да е достатъчна само политическа воля. Правилната основа за решаването на очертаните проблеми е връщане на статистическата отчетност към научния подход при дефиниране на икономическата система и при определяне на принципите и правилата за набирание на данните от стопанските субекти, за тяхната обработка до желаната и необходима информация за случващото се в националното стопанство и по линия на външноикономическите отношения на страната. България разполага със съществени задели в това направление – по линия на достиженията на икономическата наука. Все пак възприемането на методологията на СНС има препоръчителен характер. Не може обаче да се игнорира и фактът, че по линия на членството в интеграционната общност на ЕС тази препоръчителност е придобила по-строг характер. По-важното е това, че всяка страна е свободна да развива и приспособява информационната си система за икономиката съобразно националните специфики и потребности, разбира се, като се придържа към базисните постановки в методологията на СНС.

Използвана литература:

1. Baleva V., P. Ivanov, Mezhdunarodni balans, "Lyuren", S., 1998.
2. Baleva V., P. Ivanov, Sistema na natsionalnite smetki, "Stoanstvo", S., 2003, 194 s.
3. Galbraith, J.K., 1994. A Journey through Economic Time, Boston & NY, bg. edition, izdatelstvo "Damyani Yakov", 1999, 304 s.
4. Karamfilov, Z., Struktura na otraslite I deynostite I osnovni iziskvania za tyahnoto klasifitsirane v usloviyata na prehod kum pazarna iekonomika, sp. "Statistika", NSI, 1/1994, s. 3-11.
5. Leontieff, V., 1985 (BG ed. 1994). Natsionalnoto iekonomchesko planirane: metodi i problemi, v: Eseta po iekonomika, "Hr. Botev", s. 438-448.
6. Leontieff Wassily., The Economic System in an Age of Discontinuity, New York: New York University Press, 1976, pp. 29-41
7. Manov V., Rolyata na durzhavata v iekonomikata, Nauchni trudove, UNSS, tom II, 2009, s. 61-120
8. Manov, V., 2001. Prognoziranje i planirane

razvitiето i funktsioniraneto na ikonomicheskite sistemi, "Stopanstvo", Sofia, 550 s.

9. Mateev, E., 1987. Struktura i upravlenie na ikonomicheskata sistema, "Nauka I izkustvo", Sofia, 695 s.

10. Studenski P., Dohod natsii, prev. ot angl., M., 1968.

11. Natsionalni smetki za Bulgaria. Iztochnitsi, metodi I otsenki, Tsentur za sutrudnichestvo na ikonomikite v prehod, NSI, S., 1996.

12. Klasifikacia na ikonomicheskite deynosti (KID-2008), NSI, 2008.

13. Plan za deynostta na NSI, 1991.

14. Rechnik na statistiko-ikonomicheskite termini I ponyatia, izpolzvani v Sistemata na natsionalnite smetki, s naimenovanie na terminate na angliyski, ruski, frenski I nemski, Statistichesko izdatelstvo I pechatnitsa, S., 1996.

15. Statisticheski godishnik. (1995, 2013) NSI

16. Redoven doklad za napreduka na Bulgaria v procesa na prisuedinyavane, {COM (2002)700 final} Komisia na EO, Bryuksel, 09.10.2002, SEC(2002)1400

17. Reglament 1893/2006 na Evropeyskia parlament I na Suveta.

18. Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics.

19. Regulation (EC) No 1888/2005 of the European Parliament and of the Council of 26 October

20. The System of National Accounts 1993, <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna1993.asp>

21. http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/h_sna.asp